TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 8, Sayı: 30, Eylül 2021, s. 13-33

Doç. Dr. Ramazan ATA

Aksaray Üniversitesi İİF, İslam Tarihi ve Sanatları, ataramazan68@gmail.com

ANADOLUYA GELİŞLERİNİN BİNİNCİ YILINDA SELÇUKLULAR VE GELİŞ NEDENLERİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Öz

Selçuklu hanedanından Çağrı Bey'in yanında 3000 atlı ile Anadolu'ya ilk defa ayak basmasının (1016-1021) bininci yılındayız. Bin yıldır verilen milyonlarca şehitle Anadolu Türkleştirilip İslamlaştırıldı. Elbette bu süreç çok değişik faktörlerin katkısıyla gerçekleşti. Ama bu sürecin en belirleyici ögesi Selçuklular oldu. Selçuklular bu coğrafyanın Türk vatanı olmasının temel taşlarını döşediler. Selçuklu hanedanından Anadolu'ya ilk ayak basan Çağrı Bey olmuştur. Nasıl oğlu Alparslan, Malazgirt zaferiyle Anadolu kapılarını ardına kadar açmışsa; Çağrı Bey de ondan yaklaşık 50 yıl önce düzenlediği Anadolu seferiyle Türklerin zihnine Anadolu sevdasını düşürmüştür. Selçuklular 1040 Dandanakan Zaferi'ni bu keşif seferinin geliriyle kazanmışlardır. Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetimine geçen İranlı devlet adamları onları Anadolu'dan uzaklaştırırken; yeni bir vatan arayışındaki kuzenleri Kutalmışoğulları ve Türkmenler Anadolu fetihlerine yönelmişlerdir. Selçukluları Anadolu yolculuğuna zorlayan birçok iç ve dış nedenler vardır. İç nedenlerin en önemlisi kuzenler olan Mikailoğulları ile aralarında gelişen soğukluktur. Dış nedenler ise Karahanlılar, Gazneliler ve Abbasîler'dir. Karahanlılar ve Gazneliler bölgede başka bir güçlü devlet istemezken; Abbasî Hilafeti de göçebe Türkmenler'den rahatsızlığını sürekli olarak Selçuklulara iletmiştir. Bu nedenlerle Selçuklular büyük çoğunluğu göçebe olan soydaşlarını ve kuzenlerini Anadolu fetihlerine yönlendirmişlerdir. Böylece kaderin garip bir cilvesi olarak Anadolu'yu Türkleştirip İslamlaştıranlar buraya ilk ayak basanlar değil Kutalmışoğulları ile göçebe Türkmenler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Çağrı Bey, Alparslan, Kutalmışoğulları.

THE MILLENIAL ANNIVERSARY OF SELJUKS' ARRIVAL IN ANATOLIA AND SOME THOUGHTS ABOUT THE SELJUKS WHY THEY CAME TO ANATOLIA.

Abstract

We are in the thousandth anniversary of the first step of Çağrı Bey of the Seljuk dynasty to Anatolia (1016-1021) with his 3000 horsemen. Anatolia was turkified and Islamized with millions of martyrs during the last millennium. Of course, this process took place with the contribution of many different factors. But the most decisive element of this process was the Seljuks. The Seljuks laid the cornerstones of the transformation of this geography into a Turkish homeland. Çağrı Bey was the first to step into Anatolia from the Seljuk dynasty. Just as his son Alparslan opened the doors of Anatolia with the victory of Manzikert; Çağrı Bey imprinted the love of Anatolia to the mind of Turks with his Anatolian expedition he organized about 50 years before Manzikert. The Seljuks won the 1040 Dandanakan Victory with the income of this discovery expedition. While Iranian statesmen, who took the helm of the Great Seljuk State, took them away from Anatolia, their cousins Kutalmışoğulları and Türkmens, who were looking for a new homeland, turned to Anatolian conquests. There are many internal and external reasons that forced the Seljuks on their journey to Anatolia. The most important of the internal causes is the coldness that developed between the cousins Mikailoğulları and Arslanoğulları. External causes are Karahanids, Ghaznavids and Abbasids. While Karahanids and Ghaznavids did not want another strong state in the region; The Abbasid Caliphate frequently conveyed its discomfort from the nomad Turkmen to the Seljuks. For these reasons, the Seljuks sent their fellow nomads and cousins to the Anatolia for conquests. Thus, as a strange twist of fate, the groups that turkified and Islamized the Anatolia were the Kutalmışoğulları and the nomad Türkmens instead of those that first stepped in Anatolia.

Keywords: Seljuks, Anatolian Seljuks, Çağrı Bey, Alparslan, Kutalmışoğulları.

GİRİŞ

Anadolu birçok tarihçi tarafından medeniyetlerin beşiği olarak nitelendirilmiştir. Bu coğrafya, insanlık tarihinin en eski çağlarından beri yerleşim merkezi olmuştur. Asya ile Avrupa arasındaki kavşak noktasında olmasından dolayı göçlerin de ana güzergâhını teşkil etmiştir. Tarihin en eski devletleri ve medeniyetleri burada kurulmuştur. İslam'ın Anadolu'ya yerleşme çabaları doğuşundan itibaren başlamış ama Türklerin kitleler halinde buraya geldiği XI. asra kadar başarıya ulaşamamıştır. Türkler, İslam'dan önce de değişik amaçlarla Balkanlar ve Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya gelmişler ama bölgede kalıcı olmamışlardır. Bizans'a karşı savunma sınırlarını oluşturan Tarsus-Malatya hattına Abbasiler döneminde genellikle Türk komutanlar gönderilmiştir. Bu komutanlar yaşadıkları coğrafyanın benzerliği nedeniyle Anadolu'ya daha iyi uyum sağladıkları ve tanıdıkları için bölgeye genellikle kendi soydaşlarını getirmişlerdir.

Yukarıda belirttiğimiz tecrübelerden dolayı Anadolu, Türkler için bilinmeyen bir coğrafya değildi. Daha önceden en iyi bildikleri iş olan askerî nedenlerle oraya birçok defa gitmişlerdi ama yerleşmeyi düşünmemişlerdi. Türk hanedanları arasında Anadolu'ya keşif seferi düzenleyerek kendine uygun bir yaşam alanı olarak gören ilk Türk hanedanı Selçuklulardır. Horasan'da Gazneliler karşısında ölüm kalım mücadelesi veren ve çok sıkışan Selçuklular'dan Tuğrul Bey, gözden uzak çöller çekilirken; Çağrı Bey'in batıya gitmesine karar verilmiştir. Çağrı Bey, yanındaki yaklaşık 3000 atlı ile 1016-1021 yılları arasında Anadolu'ya kadar uzanan seferi düzenlemiştir. Doğu Anadolu'ya düzenlediği bu seferden çok olumlu düşünceler ve önemli miktarda ganimetlerle tekrar Türkistan'a dönmüş ve durumu başta kardeşi Tuğrul Bey olmak üzere hanedanın diğer üyelerine anlatmıştır. Selçuklu Devleti'ni Dandanakan zaferine götüren süreçte Anadolu'dan kazanılan bu ganimetin ve tecrübenin önemli katkıları olmuştur.

Selçukluların Anadolu seferindeki başarıları ve elde ettikleri büyük gelir bölgedeki devletleri endişelendirmiştir. Horasan ve Maverâünnehir bölgesinin ana güçleri olan Gazneliler ve Karahanlılar, yeni palazlanmaya başlayan Selçukluları kendileri için tehdit olarak görmeye başlamışlardır. Bundan dolayı duruma çözüm getirmek için Gazneli Mahmud ile Yusuf Kadir Han, 1025 yılında Semerkant Antlaşmasını yapmışlardır. İran-Turan meselesinin çözümü için dönemin iki güçlü Türk Devleti arasında gerçekleştirilen bu zirve ve sonrasındaki antlaşma bölgenin kaderini derinden etkilemiştir. Gazneli Mahmud, antlaşma sonrasında hızla harekete geçerek Selçukluların lideri Arslan Yabgu'yu görüşme bahanesiyle çağırıp tutuklatarak Hindistan'daki Kalencar kalesine hapsedirmiştir. Burada Arslan Yabgu'nun 1032 yılında ölünceye kadar kalması Selçuklu hanedanını yeni arayışlara itmiştir.

Kutalmışoğulları yaşadıkları uzun ve zorlu bir süreç sonrasında Anadolu'ya gelmek zorunda kalmışlardır. Gazneliler ve Karahanlılarla yaşadıklarından derin tecrübeler kazanarak kendileri için Türkistan ve Horasan'da yaşama imkânı kalmadığını anlayan Kutalmış, batıya gidiş yolları aramıştır. Tuğrul ve Çağrı Beyler ile aralarındaki soğukluk da dikkate alındığında onun için batıya gitme zorunlu hale gelmiştir. Bunları düşünürken 1063 yılında Tuğrul Bey'in ölümü üzerine kuzeni Alparslan ile iktidar mücadelesine girmiş ama bu sırada hayatını kaybetmiştir. Süleymanşah ise yakalanan diğer hanedan üyeleri gibi Anadolu seferlerine gönderilmiştir. Böylece kaderin bir cilvesi olarak bizzat Alparslan'ın emriyle gerçekleşen bu sefer Kutalmışoğullarının ve onlara bağlı Türkmenlerin Anadolu'daki macerasını yeni bir aşamaya dönüştürmüştür.

1. SELÇUK BEY VE SEYHUN HAVZASINA İNİŞ

Selçuk Bey (ö. 1007?) yaklaşık 950'li yıllarda Müslüman olmuş ve yönettiği Oğuzların Kınık boyu için başta kendi olmak üzere İslam medeniyeti dairesini yeni yaşam alanı olarak tercih etmiştir. Bu tercihte hangi sebeplerin tesiri olduğu asırlardır tartışılmaktadır. Türkistan'daki genel Müslümanlaşma ile ilgili dönemin kaynaklarından birisi şöyle demektedir: *"Bu yılda (965) Türklerden bir grup Hazar ülkesine akın yapmış Hazar halkı Harzemlilerden yardım istemiştir. Fakat Harzemliler onlara Müslüman olmaları halinde yardım edebileceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hazar halkı hükümdarları hariç tümüyle*

Müslüman olmuşlardır. Bunun üzerine Harzemliler onlara yardım edip üzerlerine gelen Türkleri geri püskürtmüşlerdir. Sonunda Hazar hükümdarı da Müslüman olmuştur.”¹

Basit bir kıyaslama ile Selçukluların Müslümanlaşma süreci de böyle olmuştur diyebiliriz. Selçuklu ailesinin Müslümanlaşma süreci Selçuk Bey’in babası Dukak döneminde başlamıştır. Dukak 950’li yıllarda Yabgu adına Göktürklerin yıkılmasından sonra kurulan Oğuz Yabgu Devleti’ni yönetiyordu. Oğuz Yabgu Devleti’nin başkanı olan Yabgu’dan İslam ülkelerine karşı yapmayı düşündüğü harekâttan vazgeçmesini istemiş ve o bunu kabul etmemiştir. Böylece araları bozularak kavgaya varan bir tartışma yaşamışlardır.² Buna rağmen ikisi de birbirlerinin gücünden çekinerek ilişkilerini tamamen koparmamışlardır. Selçuk Bey, gençlik dönemine ulaştığında babası vefat etmiş ve Yabgu tarafından ordunun başına getirilerek kendisine Sübaşı ünvanı verilmiştir.³

Selçuk Bey’in düşünce yapısını anlamak için içinde yaşadığı toplumu ve coğrafyayı tanımak gerekir. Selçuk Bey’in mensubu olduğu Oğuzların X. asırdaki durumu hakkında en orijinal bilgileri 920-921 yıllarında bölgeyi bir heyetle ziyaret eden İbn Fadlân Seyahatnamesinde bulmaktayız. İbn Fadlân, Oğuz-Yabgu Devleti’nin bölgedeki reisi Kuzerkin’in gerçekleştirdiği bir mahkemeye tanıklık ettiğini eserinde belirtmektedir.⁴ Kuzerkin unvanıyla vekâleten Oğuzların başında bulunan kişi büyük ihtimalle Selçuk Bey’in babası Dukak veya yakın bir akrabasıdır. Dönemin kaynaklarında belirtildiğine göre Oğuz-Yabgu Devleti’nde hükümdardan sonraki ikinci kişilik Dukak ve ailesidir. Bu durumu Selçuk Bey’in genç yaşında sübaşı yani devletin genelkurmay başkanı olarak görevlendirilmesinden de anlıyoruz. Hatta bu dönemde Oğuzların liderlerinden birisi Müslüman olmak istemiş ama halkın karşı çıkması üzerine geri adım atmak zorunda kalmıştır.⁵

Oğuz-Yabgu Devleti, Dukak ve oğlu Selçuk hakkında bildiğimiz ilk resmi kurumdur. Olayların gelişiminden anlaşıldığı kadarıyla Yabgu halen eski inançlarını korumakta; Dukak ve Oğuzlar ise Müslümanlaşmaktadır. Yirmili yaşlardaki Selçuk, babasının vefatının ardından Yabgu tarafından sübaşı olarak görevlendirilmesine rağmen Yabgu’nun eşi kocasını sürekli olarak Selçuk Bey aleyhinde tahrik ediyor ve onu ortadan kaldırmasını yoksa ileride kendisine karşı suikast yapabileceğini söylüyordu. Selçuk Bey bu konuşmayı bizzat duymuş ve ailesi için burada yaşama imkânı kalmadığını anlayarak yakın çevresiyle beraber daha güney tarafa, İslam topraklarına doğru göç ederek Aral Nehri’nin doğu havzasında bulunan Seyhun yakınlarındaki Cend şehrine yerleşmiştir.⁶

Cend şehri artık İslam medeniyeti dairesine girmiş olan Maverâünnehir’in sınır noktasını teşkil ediyordu. Bölgede Karahanlılar ile Samanoğulları sürekli mücadele halindeydi. Selçukluların bu mücadelede Samanoğullarını desteklemesi geleceklerini de etkilemiştir. Selçuk Bey’in ne zaman Müslüman olduğu kesin değildir ama Yabgu ailesi ile yaşanan bu gerilimden

¹ İbnü’l-Esir, Ali b. Muhammed Ebu’l-Fida, *El-Kâmil fi’t-târih*, çev. Heyet (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2016), C. 7, 213.

² Hüseyinî, Şadrüddin Ebu’l-Hasan, *Ahbârü’d-Devleti’s-Selçûkiyye*, çev. Necati Lügal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 1.

³ Hüseyinî, *Devleti’s-Selçûkiyye*, 1.

⁴ İbn Fadlân, *İbn Fadlân Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975), 30-34.

⁵ İbn Fadlân, *Seyahatname*, 34-35.

⁶ Hüseyinî, *Devleti’s-Selçûkiyye*, 2.

hemen sonra olması gayet muhtemeldir. Selçuk Bey ve maiyetinin Müslüman olması Karahanlılar'dan 200 bin çadır Türk'ün Müslüman olmasından önce gerçekleşmiştir.⁷

Oğuz-Yabgu Devleti'nin kışlık başkenti Yengikent'ten ayrılarak yazlık başkenti Cend'e yönelmesi Selçuk Bey'in eline yeni fırsatlar geçirdi. Bölgedeki güç boşluğundan faydalanarak kısa sürede Cend'i ele geçirerek merkezi haline getirdi. Bu göç bazı kaynaklarda, "*Turan'dan İran'a ve Darulharb'den Darulislam'a göç*" olarak da nitelendirilir.⁸ Seyhun havzasına göç sırasında Selçuk Bey'in yanında yaklaşık 100 süvari, 1500 deve ve 50.000 koyun bulunmaktadır.⁹ Bu rakamlar bize kafilenin yaklaşık 500 insandan meydana geldiğini göstermektedir. Bu Selçuk Bey'in durumu göz önüne alındığında gayet normaldir. Sonraki süreçteki gelişmelerden Selçuk Bey'in kendisine yapılabilecek bir suikasttan kurtulmak amacıyla küçük bir kabileyle gittiği asıl büyük kafilenin arkadan geldiği anlaşılmaktadır. Yoksa kısa zaman sonra yapılan başarılı askerî seferleri açıklamak mümkün olmaz.

Selçuk Bey, Cend şehrine yerleştikten sonra bölgedeki genel durumu dikkate alarak stratejik bir karar verdi. Bölgede yoğun göçlerle karmaşık bir yapı ortaya çıkmıştı. Oğuzların bir bölümü Müslümanken diğerleri halen eski inançlarını koruyorlardı. Selçuklular geleceklerini belirlemek için bir karar vermek zorundaydılar. Ya geldiği topraklardaki Gayrimüslim Oğuz-Yabgu Devleti ile anlaşarak onların otoritesini tanıyacaktı veya Maverâünnehir ve aşağısındaki parlak medeniyetin dini olan İslamiyet'i kabul edeceklerdi. Bu dönemde Maverâünnehir ve Horasan'da İslamiyet hâkim din haline gelmişti. Selçuk Bey, Gayrimüslim olan Türkleri etkilemek ve Müslümanlaşmaya teşvik etmek için şöyle bir konuşma yaptı: "*Biz göç edip yerleştiğimiz bu ülkede hâkim din haline gelen İslamiyet'i kabul etmek zorundayız, aksi halde bir devlet halinde gelişip büyüyemeyiz, önemsiz küçük bir kitle olarak yaşamaya mahkûm oluruz.*"¹⁰

Selçuk Bey bu değerlendirmeyi yapıp uzun müzakerelerde bulunduktan sonra Harzem bölgesinden yakın çevredeki Müslüman bir şehrin valisine heyet göndererek kendilerine İslam dinini öğretecek fakih göndermesini istemiştir. Vali, birçok hediyelerle birlikte İslamiyeti öğretmek üzere yaşlı bir adam göndermiştir. Böylece yaklaşık 970'li yıllarda Seyhun havzasında yaşayan Oğuz halkının neredeyse tamamı Müslüman olmuştur.¹¹ Selçuk Bey bundan sonra Gayrimüslim Oğuz-Yabgu Devleti'ne vergi vermeyi reddedip onlarla mücadeleye başlamıştır.¹² Selçuk Bey ve Oğuzlar Müslümanlaştıktan sonra bölgenin en önemli Müslüman Devletleri olan Samanîler ve Karahanlılar arasında kendilerine komşu olan Samanîleri müttefik olarak seçtiler. Bu ittifak sonucunda yaklaşık 990'lı yıllarda Semerkant ile Buhara arasında stratejik bir noktada yer alan Nur bölgesine yerleşmelerine Samanîler tarafından izin verildi. Selçuk Bey bu bölgeye oğlu Arslan Yabgu (ö.1032) komutasında bir birlik gönderdi.¹³

2. ARSLAN YABGU VE TÜRKİSTAN'A GEÇİŞ

⁷ Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 6.

⁸ Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2014), 20.

⁹ Mîrhând, Muhammed b. Havendşah, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, çev. Erkan Göksu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 15; Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), C.1, 47-48.

¹⁰ Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 17; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 19-20.

¹¹ Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), C. 1, 293.

¹² Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 17; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 20-21.

¹³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 21.

Yaklaşık 992 yılında Selçuk Bey'in, Buhara'nın Karahanlılar tarafından ele geçirilmesi üzerine, Samanîler tarafından istenilen yardımı geri çevirmemesi ve oğlu Arslan Bey komutasındaki bir orduyu buraya göndermesi Selçukluların kaderini değiştiren önemli kırılma noktalarından birisi olmuştur. Karahanlı Harun Buğra Han (ö. 992) bu birliklerin yardımıyla bölgeden çıkmak zorunda kalmıştır. Bu başarı üzerine Nur köyü ve civarı, Samanîler tarafından Selçuklulara yurt olarak verilmiştir. Nur, Semerkant ile Buhara arasındaki dağın yanında yer alan ve Buhara'ya 20 fersah uzaklıkta bulunan bir yerdir.¹⁴ 992 tarihinden sonra bölgede kalan Arslan Bey liderliğindeki Selçukluların gelişecek olan çok boyutlu siyasi faaliyetlere katıldığı görülecektir.¹⁵

Bu dönemde Arslan Bey ile Tuğrul ve Çağrı Beyler arasında bir soğukluk olduğunu gelişen olaylar göstermektedir. Selçuk Bey torunlarını çok sevse de Arslan Bey ile onlar arasında taraf tutmamaya dikkat etmiş ve soğukluğun çatışmaya dönüşmesini engellemiştir. Selçuk Bey'in vefatından sonra ailenin idaresini Arslan Yabgu almış diğer kardeşleri ve henüz 15'li yaşlarda olan yeğenleri Tuğrul ve Çağrı ona yardımcı olmuşlardır. Bu dönemde Arslan Yabgu, Selçukluların başında bulunmakla birlikte ailenin diğer üyeleri bölgelerinde Oğuz ananeleri doğrultusunda kendilerine bağlı Türkmen Beylerini ve diğer kuvvetleri yarı bağımsız şekilde idare etmişlerdir.¹⁶

Arslan Yabgu'nun Selçukluların başında bulunduğu 1007-1025 yılları arasında Maverâünnehir tam bir kaos halindeydi. Samanîlere son veren Karahanlılar gevşek bir idare yapısına sahip oldukları için bölgede hâkimiyet mücadelesi hiç bitmiyordu. Gazneli Mahmud'un şahsında etkili bir liderlik oluşturan Gazneliler, Horasan ve Harzem bölgesini ele geçirip güçlü bir idare kurmuşlardı. Siyasi karmaşadan bıkan Maverâünnehir halkının bir kısmı onu bölgeye davet ediyordu. Selçuklular ise bir bölümü Arslan Yabgu diğer bölümü Tuğrul ve Çağrı Beyler liderliğinde ikiye ayrılmış durumdaydı. Bu dönemde İlig Nasr Han'ın yoğun baskısına dayanamayan Tuğrul ve Çağrı Bey kendilerine bağlı toplulukla Doğu Karahanlı bölgesindeki Talas civarına gitmişlerdir.¹⁷ Doğuda bu olaylar yaşanırken batıda Samanî Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesinden sonra Arslan Yabgu durumun durulmasını bekliyordu. Bu sıralarda İlig Arslan Han öldü ve onun hapsettirdiği Karahanlı prenslerinden Ali Tigin kaçarak Buhara civarına geldi. Arslan Yabgu'nun da desteği ile Buhara'yı ele geçirdi. Hatta Arslan Yabgu ona kızını vererek akrabalık bağı kurdu ve müttefiki oldu. Böylece Karahanlılar ve Gaznelilere karşı güçlü bir ittifak ortaya çıktı.¹⁸

Arslan Yabgu-Ali Tigin ittifakı ile Çağrı Bey'in Anadolu seferi doğal olarak bölgenin iki güçlü devleti Gazneliler ve Karahanlılar tarafından dikkatle izleniyordu. Gazneli Mahmud, Ali Tigin'in sık sık Horasan'a saldırmasından rahatsızdı. O'ndan ve Batı Karahanlılarının faaliyetlerinden Kadir Han da memnun değildi. 1025 yılında Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Gazneli Mahmud Semerkant'ta buluşarak yaptıkları bir antlaşma ile İran ve Turan sorununu bir sonuca bağlamak istediler.¹⁹ Antlaşmanın temeli, Ali Tigin meselesini Yusuf Kadir

¹⁴ Narşahî, Ebubekir Muhammed b. Cafer, *Târih-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 58.

¹⁵ Özgüdenli, *Selçuklular*, 51-52.

¹⁶ Özgüdenli, *Selçuklular*, 52-53.

¹⁷ Mîrhând, *Ravzatü's-sa'fa'da Selçuklular*, 22-23; Özgüdenli, *Selçuklular*, 53.

¹⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 22-23.

¹⁹ Mîrhând, *Ravzatü's-sa'fa'da Selçuklular*, 30-31.

Han'ın; Selçuklular ve Arslan Yabgu meselesini ise Gazneli Mahmud'un çözmesine dayanıyordu. Türk tarihinin gidişatını temelden etkileyen son derece önemli bir antlaşma yapıldı. Sonraki gelişmelerden bu antlaşmanın maddelerinin şunlar olduğu anlaşılmaktadır:

1. Ali Tigin'in Maveraiünnehir'deki beyliğine son verilecek, beyliğin başına Yusuf Kadir Han'ın oğlu Yeğen Tigin getirilecek,

2. Karahanlı ve Gazneliler için gittikçe büyük bir tehlike olmaya başlayan Arslan Yabgu'nun başında bulunduğu bütün Türkmenler, Maveraiünnehir'den Horasan'a nakledilecekler,

3. Ceyhun, Gazneliler ile Karahanlılar arasında sınır olacak,

4. Her iki devlet hükümdarı bu antlaşmayı sağlamlaştırmak için karşılıklı olarak akrabalık girişiminde bulunacaklar.²⁰

1025 Semerkant Antlaşması'ndan sonra her iki taraf da hızlı bir şekilde harekete geçti. Yusuf Kadir Han'ın yoğun baskısına dayanamayan Ali Tigin, Buhara ve Semerkant bölgesini terk ederek bozkırlara kaçtı.²¹ Gazneli Mahmud, Hindistan seferlerine yardım meselesini görüşmek bahanesiyle yanına Selçukluların lideri Arslan Yabgu'yu çağırdı.²² Arslan Yabgu'nun bazı konuşmaları Karahanlıları ve Gaznelileri rahatsız ediyordu. Örneğin şöyle diyordu: “Sultan Mahmud'un filleri varsa bizim de oklarımız vardır. Aramızda harp olduğu zaman oklarımızla onun askerlerini delik deşik edebiliriz.”²³

Kadir Han bölgedeki çıkarları için müttefiki Gazneli Mahmud'u Selçukluları Maveraiünnehir'den tamamen çıkarması için tahrik etti ve sonunda bu Gaznelilerin yıkımına yol açtı.²⁴ Gazneli Mahmud önce Çağrı ve Tuğrul Beyleri buradan çıkararak Horasan'da istedikleri yere gitmeleri yönünde uyardıysa da onlar bunu dikkate almadılar. Bunun üzerine ailenin asıl büyüğü ve reisi olan Arslan Yabgu ve oğlu Kutalmış'ı görüşme bahanesiyle yanına çağırdı. Burada onlar şerefine bir ziyafet düzenleyerek niyetlerini anlamaya çalıştı. Burada aralarında onun devlet adamlığındaki tecrübesini ve Arslan Yabgu'nun bu tecrübesi konusunda ne kadar toy olduğunu gösteren bir konuşma geçti. Aralarındaki bu konuşma şöyle cereyan etmiştir: “Gazneli Mahmud: Asker ihtiyacım olursa bana ne kadar yardım yapabilirsiniz? Arslan Yabgu: Kabileme yay gönderirsem 30 bin kişi, ok gönderirsem 10 bin kişi daha; Bir yay ve üç okla 100 bin atlı sağlayabilirim...”²⁵

Bu konuşmada Arslan Yabgu'nun söylediklerinin çoğu taktik icabı abartma olsa da Gazneli Mahmud'u endişelendirmiştir. Bu konuşmadan sonra Gazneli Mahmud, Selçukluların ne kadar tehlikeli olduğunu anlayarak Arslan Yabgu'yu ve yanındakileri yakalatıp Hindistan'daki Kalencar kalesine göndermiştir.²⁶ Arslan Yabgu yaklaşık 7 yıl Kalencar kalesinde hapis hayatı yaşamış gizlice kendisini kurtarmaya gelen fakat bunu başaramayan Türkmenlere şu tarihi

²⁰ Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 30-35; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 25.

²¹ Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 30-32.

²² Aksarayî, Kerimüddin Mahmud-i, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 7.

²³ Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 32; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, 7-8.

²⁴ Cüzcanî, Minhâc-ı Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî*, çev. Erkan Göksu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 35.

²⁵ Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 33; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, 8.

²⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, 8; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 25; Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 11-11.

sözleri söylemiştir: “Benden ümidi kesin ve kardeşlerime deyin ki, Hükümdarlık elde etmeye çalışın, sizi on defa yenseler bile ümitsizliğe düşmeyin ve fikrinizden dönmeyin. Çünkü bu hükümdar köle oğludur. Soyu soppu yoktur ve zalimdir. Onun için hükümdarlık elinde kalmayacaktır ve elinize düşecektir.”²⁷

Gazneli Mahmud sadece Selçukluların liderini hapsedmekle kalmadı; Selçukluları da Horasan’ın dört bir tarafına dağıtarak kendisi için tehdit olmaktan çıkarmaya ve ihtiyaç anında yardımlarını sağlamaya çalıştı.²⁸ Bunlardan 2000 kişi İsfahan’a gittiler. Gazneli Mahmud, Büveyhî lideri Alaüddöve’ye mektup yazarak bunların ya öldürülmesini ya da bölgeden uzaklaştırılmasını istedi. Selçuklular bunu öğrenince kısa bir çatışmadan sonra Azerbaycan, Ermenistan ve Harzem bölgesine gittiler. Gazneli Mahmud bunların peşini bırakmadı ve bir kısmını Rey valiliğine atadığı oğlu Mesud’un hizmetine aldirarak düzenli asker yazdırdı. Yağmur liderliğindeki bu Selçuklular Gazneli Mahmud öldüğü zaman Mesud’un hizmetindeydiler. Gazneli Mesud’un Gazne tahtına oturmasında önemli hizmetleri oldu ama Ahmet Yinaltekin isyanı döneminde tekrar isyan ettiler. Bunun üzerine Gazneli Mesud üzerlerine gönderdiği birliklerle bunları yenip liderleri Yağmur’u öldürttü ve kalanların bir kısmını öldürtüp, diğerlerini değişik yerlerle sürdürdü.²⁹

Babasının vefatından sonra 1030 yılında Gazneli tahtına oturan Mesud, Yabgulu olarak nitelendirilen ve Arslan Yabgu’nun hapsedilmesiyle başsız kalan bu Selçuklu grubundan iktidarını güçlendirmek için faydalanmak istemiştir. Buna babasının vefatından sonra tahta çıkmak üzere Gazne’ye giderken uğradığı Nişapur’da karşılaştı şehrin saygın kadısı İmam Said’in bu yöndeki talebi de vesile olmuştur. Fakat bu Türkmenler eski alışkanlığından vazgeçemeyerek tekrar çevreye rahatsızlık vermeye başlamışlardır. Bunlardan Kızıl, Yağmur, Boğa, Göktaş ve diğer komutanlar bir takım hizmetleri olmasına rağmen emirlere tam itaat etmemişlerdir. Bunun üzerine bölgedeki Gazneli birlikleri bunlar üzerine saldırarak Horasan’dan tamamen uzaklaştırmak istemişler; Gazneli Mesud, araya girerek bunların komutanlığını Humartaş’a vererek Hindistan tarafına göndermiştir.³⁰

Arslan Yabgu’nun Selçukluların liderliğini yaptığı 1007-1025 yılları arası Maverâünnehir ve Horasan bölgesinin en karışık dönemlerinden birisidir. Arslan Yabgu bu dönemde Samanîler ile ittifak yapmış daha sonra Karahanlı Ali Tigin’e kızını vererek hısımlı olmuş ama bölgenin hâkim güçleri tarafından hep şüpheyle karşılanmıştır. Arslan Yabgu, 1025 yılında Semerkant civarında Gazneli Mahmud tarafından görüşme bahanesiyle çağrılıp tutuklanmasından 1032 yılında ölmesine kadar Hindistan’daki Kalencar Kalesi’nde hapis hayatı yaşamıştır. Oğlu Kutalmış bir şekilde Gaznelilerin elinden kaçmış ve babasını hapisten kurtarmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerinde başarılı olamamış ve babasının 1032 yılında ölümü üzerine Buhara’ya akrabalarının yanına dönmüştür.³¹

²⁷ Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatü’s-Sudûr ve Ayetü’s-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 89-90.

²⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbar*, 8-9.

²⁹ İsfahânî, İmadeddin El-Kâtip, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), XL.

³⁰ Beyhaki, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Tarih-i Beyhakî*, çev. Necati Lügal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 33-35.

³¹ Râvendî, *Rahatü’s-Sudûr*, 91.

3. TUĞRUL BEY, ÇAĞRI BEY VE ANADOLU'NUN KEŞFİ

Tuğrul ve Çağrı Bey babalarının ölmesi üzerine dedeleri Selçuk Bey tarafından yetiştirilmişlerdir. Bu dönemde Samaniler ile Karahanlılar arasındaki varoluş mücadelesi Selçuklular için önemli bir alan açmış ve kolayca daha batıya gitmelerini sağlamıştır. Selçuklu ailesinin bir bölümü bu dönemde Arslan Yabgu liderliğinde Seyhun nehrini geçerek Buhara yakınlarındaki Nur Kasabası civarına gelmiştir.³² Selçuklular göçebe olarak Gazneli ve Karahanlı sınırlarında sürekli hareket halindeydiler. Maverâünnehir bölgesini İlig Nasr Han kontrol ederken Horasan bölgesini Gazneli Mahmud idare etmekteydi. Önce İlig Nasr Han onları Maverâünnehir'den çıkarmaya karar verdi. Durumu öğrenen Tuğrul ve Çağrı Bey bir diğer Karahanlı hükümdarı Buğra Han'a sığınmaya karar verdiler.³³ Bu iki güçlü devletin sürekli baskılarına bir de amcaları Arslan Yabgu'nun Ali Tigin ile iş birliği yaparak uyguladığı baskı eklenince rahatça yaşayabilecekleri yeni toprak arayışına yöneldiler.³⁴

Yaklaşık 1015 yılında Tuğrul ve Çağrı Bey, Doğu Karahanlı sahasında Buğra Han'ın hizmetine girmek zorunda kaldılar. Buğra Han önce bundan mutlu olduysa da daha sonra bazılarının kışkırtmasıyla şüphelenerek sürekli gözaltında tuttu. Tuğrul ve Çağrı Beyler, Buğra Han'ın yanında birlikte bulunmamaya dikkat ettiler. Bütün tedbirlerine rağmen bir süre sonra bir fırsatını bularak Tuğrul Bey'i yakalayıp hapsedti. Çağrı Bey bunun üzerine harekete geçerek üzerine gelen Karahanlı birliklerini yendiği gibi bazı komutanlarını da esir etti. Buğra Han esirler karşılığında Tuğrul Bey'i serbest bırakmak zorunda kaldı. Bu olaydan sonra Tuğrul ve Çağrı Bey tekrar Maverâünnehir bölgesine dönüp önce Cend sonra da Semerkant-Buhara civarına geldiler.³⁵

Karahanlı Ali Tigin ile yaptığı ittifakla Arslan Yabgu, Selçuklu ailesi içinde de çok önemli bir güç haline gelmişti. Bunlar Buhara civarını tamamen kontrolleri altına almışlar ve Gazneli Mahmud'un çıkarlarına da zarar vermeye başlamışlardı.³⁶ Ali Tigin, Tuğrul ve Çağrı Beyleri bu ittifaka dâhil etmediği gibi kayınbabasına itaat etmeleri noktasında zorlamış, Arslan Yabgu da bu duruma göz yummuştur. Artık iki aile arasındaki kırılma açıkça ortaya çıkmıştır. Tehlikeyi sezen ve durumun nezaketini anlayan Çağrı Bey kardeşi Tuğrul Bey'e şöyle demiştir: “*Senin tebaamız ile birlikte çöllere gitmen en doğrusudur. Bana izin ver Rum (Anadolu) gazasına gideyim. Belki güçlü düşmanlar zulüm elini eteğimizden bu şekilde çekerler.*”³⁷

Türkistanlı Müslüman-Türk gazilerin Bizans'a karşı uzun yıllar boyunca gaza yapmalarından dolayı Anadolu ülkesi Türk illerinde bilinmekteydi.³⁸ Uzun dönemden beri yaşadıkları baskılardan bıkan Tuğrul Bey çöllere, Çağrı Bey ise Bizans sınırlarına gitmiştir. Çağrı Bey 1016-1021 yılları arasında Doğu Anadolu Bölgesine kadar uzanan bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer Maverâünnehir ve Horasan bölgesinde Gazneliler, Karahanlılar ve amcaları Arslan Yabgu arasında sıkışan Selçukluların Anadolu'ya ilk gelişleri olarak bilinir. Çağrı Bey'in bu sefere çıkmasında Abbasiler devrinde Horasan'dan gelen gaziler vasıtasıyla

³² Hüseyinî, *Devleti's-Selçûkiyye*, 2; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 7.

³³ İsfahânî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, LIV; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 7.

³⁴ Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 8.

³⁵ İsfahânî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, LV; Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 23-25.

³⁶ İsfahânî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, LV.

³⁷ Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 25.

³⁸ Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 33.

Anadolu coğrafyasının biliyor olmasının ve bazı akrabalarının Azerbaycan ve Gürcistan taraflarında bulunmasının da payı vardır. Çağrı Bey yanındaki yaklaşık 3000 süvari ile Gaznelilerin Horasan Valisi Arslan Cazip'in takibinden kurtularak Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya ulaşmıştır. Gazneli Mahmud bu geçişe engel olamamasından dolayı Tus valisini şöyle azarlamıştır: “Niçin ihmal ve gaflet gösterip Çağrı Bey'in bizim memleketimizden serbestçe geçmesine izin verdin?”³⁹

Ermeni Vaspurakan Krallığına ait Van gölü havzasını istilaya girişerek bazı kaleleri ele geçiren Çağrı Bey ve küçük ordusu karşısında Ermeniler büyük bir şaşkınlığa düşmüşlerdir. Dönemin tanıklarından Urfalı Mateos, 1018 yılında gerçekleştiğini söylediği bu akını eserinde dehşetle anlatır. Vaspurakan Kralı Senekin'in akını haber alınca oğlu David komutasında güçlü bir ordu gönderdiğini ama bunun Selçuklular tarafından yenilgiye uğratılmıştır. İlk Selçuklu birlikleri karşısında Ermeni ve Bizans birlikleri çaresiz kalmıştır. Selçuklu süvarilerinin ustaca kullandıkları oklar karşısında hiçbir şey yapamamış ve ağır kayıplar vermişlerdir. Böylece Türklerin burada gelecekte önemli başarılar kazanacaklarını da anlamışlardır.⁴⁰

Çağrı Bey, Doğu Anadolu'ya vardığı zaman daha önce buraya gitmiş olan Türkmenler de kendisine katıldı. Onların da desteği ile bölgede kısa sürede önemli başarılar kazandı. Doğu Anadolu'daki galibiyetlerinin ardından Nahçıvan'a yürüyen Çağrı Bey 5000 kişilik bir Gürcü birliğini de püskürterek bölgeden bol miktarda ganimet ve esir almıştır. Üzerine gelen bir Bizans birliğini yenerek komutanı Vasak Pehluvanî'yi öldürmüştür. Doğu Anadolu, Gürcistan ve Azerbaycan bölgesinde faaliyetlerini bir süre daha sürdüren Çağrı Bey bir süre sonra onlarla vedalaşarak vatanına dönmek üzere yola çıkmıştır. Menziller ve konaklar geçerek önce Merv'e buradan da bol miktarda ganimetle 1021 yılında kardeşi Tuğrul Bey'in yanına dönmüştür.⁴¹

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu sefer sırasında Çağrı Bey'e bölgede bulunan bazı Türkmenler de yardım etmiştir. Bunlar büyük ihtimalle Horasan'da karışıklık çıkardıkları için Gazneli Mahmud tarafından Azerbaycan ve Ermenistan tarafına sürgün edilen Selçuklu tebaası olan Türkmenlerdir.⁴² Dönüşü sırasında gizliliğe büyük ehemmiyet vermiştir. Merv'e yaklaşıncı birliklerinin önemli bir bölümünü dağıtmış ve kendisi de tüccar kılığında şehre girmiştir. Başarılarından etkilenen Buhara civarındaki Türklerin bir bölümü O'na katılmıştır.⁴³ Çağrı Bey kardeşinin yanına döndükten sonra 1016-1021 yılları arasında yaklaşık 5 yıl süren bu Anadolu yolculuğunu ve genel durumu şöyle özetlemiştir: “Burada iki büyük yönetici var. Bunlar Harzemşah Harun ve Sebüktekin'in torunu ve Mahmud'un oğlu Mesud. Biz yalnız bunların hakkından gelemiyoruz. Fakat keşfetmiş olduğum Horasan ve Arminya'ya gidebiliriz. Çünkü buralarda bize karşı gelebilecek kimse yoktur.”⁴⁴

Böyle demesine ve batının kendileri için önemini vurgulamasına rağmen Çağrı Bey bir daha Anadolu tarafına gitmemiştir. Bu son derece ileri görüşlü ilk Anadolu seferi bir şekilde Gaznelilerin ve Karahanlıların dikkatini çekerek Selçukluları çıkarları için tehdit olarak

³⁹ Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 27.

⁴⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi* (92-136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 48-49.

⁴¹ Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 27-29; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 24; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 9-10.

⁴² Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 28-29.

⁴³ Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 28-29.

⁴⁴ Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, I, 293; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 9-10.

görmelerine neden olmuştur. Kanaatimizce Gazneli Mahmud ile Yusuf Kadir Han'ı 1025 Semerkant Antlaşmasına zorlayan nedenlerden birisi bu cesur ve verimli Anadolu seferi olmuştur. Onların amcası ve Selçukluların asıl lideri Arslan Yabgu yeğenlerinin başarılarından ve çevrelerine toplanan insanların fazlalığından endişeye kapılmıştır. Sanki başlarına gelecekleri anlamış gibi onları şöyle uyarmıştır: “Sizin etrafınızda toplanan bu kalabalık Maveraiünnehir ve Türkistan meliklerinin yeniden taarruzlarına ve ordularının çöllerin ve sahraların etrafında dağılmalarına izin vermelerine neden olacaktır.”⁴⁵

Dandanakan zaferine kadar kazanılan başarılarla, 1016-1021 yılları arasında gerçekleşen bu keşif seferinden elde edilen maddi ve manevi kazancın büyük katkısı olmuştur. Burada araştırılması gereken husus; Selçuklu ailesinden en batıya giden ilk kişi Çağrı Bey olmasına rağmen niçin tekrar doğuya dönmüştür sorusunun cevabıdır. Bunun cevabı Tuğrul Bey'in düşüncelerinde gizlidir. Çağrı Bey hayatı boyunca kardeşinin gölgesinde kalacak ve onun sözünden ayrılmayacaktır. Tuğrul Bey ise Anadolu'yu kuracağı devletin merkezi olarak değil bir eyaleti ve yayılma sahası olarak düşünmektedir.⁴⁶

Çağrı Bey'in Dandanakan Zaferi sonrasında Doğu Horasan bölgesinde bağımsız hareket ettiği ve Tuğrul Bey'in de buna pek müdahale etmediği görülmektedir. 1040 yılından itibaren Nişabur'un doğusunda hutbeler Melikü'l-Mulûk unvanıyla onun adına okunmaktadır. Ayrıca bu bölgede sikkeler de onun adına bastırılmaktadır. Çağrı Bey, Anadolu seferini bir şekilde oğlu Alparslan'a anlatmış olmalıdır. Çağrı Bey, daha vefat etmeden yönetimindeki bölgelerin önemli bir bölümünü oğlu Alparslan'a bırakırken, diğer oğulları Kavurd ve Kılıçarslan İlyas da yönettikleri bölgelerde onun yüksek otoritesini tanımışlardır.⁴⁷

4. ALPARSLAN VE ANADOLU KAPILARININ AÇILMASI

Tuğrul Bey evladı olmadığı için kendisinden sonra tahta geçmek üzere Çağrı Bey'in oğlu Ebü'l-Kasım Süleyman'ı veliaht bırakmıştır. Buna rağmen devletin değişik bölgelerindeki hanedan üyeleri Türk devlet geleneğine uymayan böyle bir atamayı tanımamışlardır. Bundan dolayı devletin doğusunda Alparslan, batısında ise Kutalmış, yönetime güç kullanarak gelmek için harekete geçmişlerdir. Diğer taraftan Sistan taraflarında da Musa Yabgu hanedanının en yaşlısı olması hasebiyle hükümdarlık talebinde bulunmuştur. Hanedan'ın başka üyeleri de bu tür taleplerden geri durmamıştır.⁴⁸

Tabiatıyla bu iktidar kavgası hanedan içi çatışmalara neden olmuştur. Kutalmış, 1064 yılında Alparslan'a karşı giriştiği iktidar mücadelesinde ölmüş ve başta oğlu Süleymanşah olmak üzere ailesinin önemli bir kısmı esir edilmiştir.⁴⁹ Tuğrul Bey'in ölümüyle onun merkezileşme çabaları yarım kalmış ve devlet kısa sürede hanedan üyelerinin çatışmaları ile parçalanma noktasına gelmiştir. Alparslan devleti merkezileştirme çabalarına devam etmiş ama hanedan üyelerine amcasından daha yumuşak davranmıştır. Kutalmışoğulları'nı affetmesi bunun en açık örneklerinden birisidir. Rey şehrinde amcasının yaptırdığı saraya yerleşen Alparslan yaptığı tatlı-sert uygulamalar ile devletin geleceğini tehdit eden çok merkezli

⁴⁵ Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 29-30.

⁴⁶ Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 10.

⁴⁷ Özgüdenli, *Selçuklular*, 125-127.

⁴⁸ Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 126; Özgüdenli, *Selçuklular*, 135-137.

⁴⁹ Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 128-129; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, 11.

yapılanmanın önüne geçmiştir. Eski geleneklerin canlı biçimde yaşandığı Horasan'da yetişen yeni hükümdar, akrabalık hukukuna sıkıca bağlı olduğunu yaptığı uygulamaları ile göstermiştir. Kavurd Bey'in fetih hakkı olan Kirman bölgesindeki hâkimiyetine ses çıkarmaması bunun en açık delili olmuştur.⁵⁰

Alparslan, batı seferinde iken doğuda önemli problemler yaşanmaya başladı. Kirman'da kardeşi Kavurd isyan ederken bazı başka karışıklıklar da ortaya çıktı. Kavurd'un otoritesini tanınması üzerine 1065 yılında Ceyhun nehrini geçerek Türkistan'a girdi. Buradan Aral bölgesine ilerleyerek Cend'e kadar bütün yerleri tekrar Selçuklu yönetimine soktu. Maverâünnehir bölgesinde kontrolü sağladıktan sonra hızlı bir şekilde Alanlar tarafından saldırıya uğrayan Gürcistan'a döndü. 1067 yılı sonlarında Arran'a geldi ve buradan Tiflis'e hareket etti. Bölgede düzeni tam sağlayamadan kış bastırdı. Bu sırada Karahanlı hükümdarının vefatı başka problemlerin çıkmasına neden oldu. Hızlı bir şekilde Aras'ı geçerek Horasan'a döndü. Buradan daha doğuya giden Alparslan oğlu Melikşah'ı Karahanlı prensesi Terken Hatun ile evlendirdi. Diğer oğlu Arslanşah'ı da Gazneli prensesi ile evlendirerek her iki devletle akrabalık bağları kurup bölgedeki istikrarı yeniden sağlamış oldu.⁵¹

19 Ocak 1071 tarihinde Fırat Nehri'ni geçen ilk Türk hükümdarı Alparslan olmuştur.⁵² Sultan'ın imamı Ebu Cafer Muhammed bununla ilgili şu duada bulunmuştur: *"Efendimiz! Nimetinden dolayı Allah'a hamd ederim. Zira köleler müstesna, bu nehri ne eski zamanlarda ne de İslam döneminde bir Türk padişahı olarak ilk defa siz geçiyorsunuz."*⁵³ Alparslan'ın Fırat nehrini geçmesi üzerine Fatımîler Suriye'den güçlerini çekmiş, Halep Emiri Mahmud da hutbelerde tekrar Abbâsî halifesinin ve Selçuklu hükümdarının ismini zikretmeye başlamıştır.⁵⁴ Alparslan, Silvan ve Siverek üzerinden Urfa'ya geldi. Suriye ve gerekirse Mısır'a ilerleyerek bölgeyi Şîî tehdidinden temizlemek niyetindeyken Bizans imparatoru Romanos Diogenes'in yaklaşık 200 bin kişilik ordusuyla Türkleri Anadolu'dan tamamen atmak niyetiyle ilerlediğini öğrenince geri döndü.⁵⁵

Alparslan, Bizans ile tarihî hesaplaşma zamanının geldiğini anlamıştı. Önce Türk-İslam devlet geleneğine uyarak barış teklifinde bulundu. Fakat Bizanslılar sayılarının fazlalığına da güvenerek bu teklifi reddettiler. Bizans imparatoru, sadece Anadolu'yu göçebelerden temizlemekle kalmayacağını Irak, Horasan ve Suriye bölgesini de Müslümanlardan kurtaracağını söylüyordu. Hatta daha ileri giderek Alparslan'ın nerede teslim olacağını sorup; kendisinin İsfahan'da, hayvanlarının da Hemedan'da kışlayacağını ekleyerek şöyle diyordu: *"Bugün tahtımı sizin Sultan'ınızın bulunduğu yere götürmelerini emrediyorum."*⁵⁶

Alparslan, son bir defa elçiler vasıtasıyla Bizans imparatoruna barış teklif edip ülkesine dönmesini istediye de Romanos Diogenes, birçok hazırlıklar yaptığını söyleyerek bunu reddetti. Alparslan barış teklifine ret cevabını 24 Ağustos 1071 Çarşamba günü aldı ve 26 Ağustos Cuma günü savaşmak üzere hazırlıklarını tamamladı. Cuma günü savaşılmasının daha

⁵⁰ Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihî'l-a'yân'da Selçuklular*, 136; Özgüdenli, *Selçuklular*, 138-139.

⁵¹ Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihî'l-a'yân'da Selçuklular*, 153; Özgüdenli, *Selçuklular*, 143-147.

⁵² Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihî'l-a'yân'da Selçuklular*, 166.

⁵³ Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1980), 281.

⁵⁴ Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihî'l-a'yân'da Selçuklular*, 163-164.

⁵⁵ Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihî'l-a'yân'da Selçuklular*, 169; Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, 281.

⁵⁶ Mîrhând, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, 94; Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, 281.

doğru olacağını imamı olan Buharalı Ebu Cafer Muhammed şu nedenlere bağlamıştı: “Ey Sultan! Sen Allah’ın başka dinlere karşı zafer vaat eylediği İslamiyet uğrunda cihad ediyorsun. Bütün Müslümanların minberlerde sana dua eyleyeceği cuma gününde savaşa giriş. Ben Allah’ın zaferi senin adına yazdığına inanıyorum.”⁵⁷

Malazgirt zaferi İslam tarihinde görülmeyen ve eşi olmayan bir zaferdir. Bizans imparatoru, Anadolu’daki Müslümanları şayet mümkün olursa yok etmek veya İran içlerine kadar sürmek niyetiyle harekete geçmişti. Alparslan, Malazgirt Savaşı’nda kendinden çok fazla asker sayısına sahip Bizans ordusunu inancı ve sabrı ile yenmiştir. Alparslan’ın Bizanslılara karşı 1071 yılı Ağustos’unda kazandığı Malazgirt Zaferi yıllardır yeni yerleşim yerleri arayan Türkler için Anadolu kapılarını ardına kadar açmıştır. Alparslan’ın komutanları ve Beylerini Anadolu fetihleri için görevlendirmesi buraya gidecek Türkmenler için önemli bir güvence teşkil ederek göçleri hızlandırmıştır. Açılan bu kapıdan Kutalmışoğulları, diğer beyler ve Türkmenler Anadolu’ya akın etmişlerdir.⁵⁸

5. KUTALMIŞOĞULLARI VE ANADOLU’NUN VATANLAŞMASI

Kutalmış’ın Tuğrul Bey’in Bağdat’a gelmesinden sonra öne çıktığını görüyoruz. Tuğrul Bey onu Arslan Besasirî üzerine göndermiş fakat Kutalmış, bu görevde başarısız olmuş ve yenilmiştir. Bir süre sonra Kutalmış’ın Tuğrul Bey ile arası bozulmuş ve üzerine gönderilen ordu karşısında tutunamayarak 1061 yılında Girdkuh kalesine sığınmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Tuğrul Bey birliklerini geri püskürtmüştür.⁵⁹ Tuğrul Bey’in vefatından sonra diğer bazı hanedan üyeleri gibi Kutalmış da iktidar iddiasıyla tekrar ortaya çıkmıştır. Tuğrul Bey’in vefatından 8 gün sonra 12 Eylül 1063 tarihinde başkent Rey’de tahta oturan tecrübesiz veliaht Süleyman ve Vezir Kunderî, iki güçlü aktör olan Alparslan ve Kutalmış’a karşı koyacak durumda değillerdi.⁶⁰

Kutalmış (ö. 1063) daha yakın olmasından dolayı Rey üzerinde baskılara başlayınca Süleyman, Şiraz tarafına gitti. Bunun üzerine Kunderî hutbelerde Alparslan ve Süleyman’ın adını zikretmeye başladı.⁶¹ Olayların gelişmesinden anlaşıldığı kadarıyla Amidülmülk Kunderî, Kutalmış’ın tahta oturmasını istememekteydi. Selçuklu tahtına Süleyman’ın, olmazsa Alparslan’ın oturmasını tercih etmekteydi. Bu tercih Kunderî’nin geldiği İran devlet bürokrasisi düşünüldüğünde gayet mantıklı görünmektedir. Kalabalık Türkmen kitleleri tarafından desteklenen Kutalmış’ın Selçuklu tahtına oturması İranlı yöneticiler için iyi sonuçlar vermeyecekti. Girdkuh kalesinden harekete geçen Kutalmış yanındaki çocukları, kardeşi Resul Tigin, yeğenleri ve Türkmenlerle beraber kısa bir kuşatmadan sonra 1063 yılı Ekim ayında Rey’e girdi ve sultanlığını ilan etti. Kunderî dayanamayacağını anlayarak iç kaleye çekildi ve Alparslan’dan yardım istedi.⁶²

Bu sırada Alparslan, Horasan’dan hızlı bir şekilde harekete geçerek önce Huttalan bölgesini ele geçirmiş sonra da amcası Musa Yabgu üzerine yürüyerek etkisiz hale getirmişti.

⁵⁷ İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman, *El-muntazam fî târihi’l-ümem’de Selçuklular*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 100; Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, 281-282.

⁵⁸ İbnü’l-Cevzî, *El-muntazam fî târihi’l-ümem’de Selçuklular*, 105.

⁵⁹ Sibt, *Miratü’z-zamân fî târihi’l-a’yân’da Selçuklular*, 91; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 62-63.

⁶⁰ Sibt, *Miratü’z-zamân fî târihi’l-a’yân’da Selçuklular*, 122, 125, 126.

⁶¹ Sibt, *Miratü’z-zamân fî târihi’l-a’yân’da Selçuklular*, 126; Özgüdenli, *Selçuklular*, 135-137.

⁶² Özgüdenli, *Selçuklular*, 137.

Böylece ardını güvence altına alarak bütün gücüyle Rey üzerine harekete geçerek Kundurî'ye şöyle haber yollamıştır: “*Rey'den ayrılmayınız, çünkü ben sizlere ulaşmak üzereyim.*”⁶³ Alparslan'ın güçlü bir şekilde kendisine karşı harekete geçerek Nişabur'a geldiğini öğrenen Kutalmış, Rey iç kalesi kuşatmasını kaldırarak bir kısım birlikleriyle Alparslan'ı karşılamak üzere doğuya hareket etmiştir. Bu sırada yanında bulunan Türkmen süvarilerin halka yaptığı eziyetler halkı kendisinden soğutmuştu.⁶⁴

Nişabur'dan yola çıkarak Damgan'a gelen Alparslan buradan Kutalmış'a bir mektup yazarak yaptıklarının yanlış olduğunu, taht iddiasından vazgeçmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna karşı Kutalmış babası Arslan Yabgu'ya dayanarak kendisinin taht üzerinde daha fazla hakkı olduğunu belirten cevabi bir mektup yazmış ve böylece taraflar için savaş mukadder hale gelmiştir.⁶⁵ Kutalmış, Alparslan ordusunun öncü birlikleriyle 1063 yılı sonlarında Tuz (Milh) yakınlarında karşılaştı ve onları yendi. Alparslan komutasındaki asıl ordu kısa sürede bölgeye geldi. Her iki ordu 1064 yılının ilk günlerinde Damgan yakınlarında karşı karşıya geldiler. Kanlı bir meydan muharebesinden sonra savaşı kaybeden Kutalmış, atından düşerek hayatını da kaybetti. Cesedi Rey'e götürülerek Tuğrul Bey'in yanına defnedildi. Yakalanan kardeşi Resul Tigin ve çocukları esir edildi.⁶⁶

Süleymanşah'ın, 1063 yılında Tuğrul Bey'in ölümü sonrasında babasıyla birlikte kuzeni Alparslan'a karşı iktidar mücadelesinde yenilmesi yeni bir kapının aralanmasına neden olmuştur. Bu mücadele sırasında Kutalmış ölmüş, ailesinden bir kısmı ve askerleri yakalanarak ne yapılacağı düşünülmeye başlanmış hatta Alparslan öldürülmelerini istemiştir. Nizamülmülk devreye girerek hanedandan birinin kanının dökülmesinin Selçuklular için uğursuzluk getireceğini ve pek çok sıkıntının kapısının aralanacağını söyleyerek onu bundan vazgeçirmiştir.⁶⁷

Böylece Mikailoğulları'na karşı iktidar mücadelesini kaybeden Kutalmışoğulları bir bilinmezlik dönemine girmişlerdir. Dönemin Anadolu fatihleri hakkında elimizde birçok bilgi bulunmasına rağmen Selçuklu hanedanından olan Süleymanşah hakkında çok az bilgi olması ilginçtir. Bu bilgi azlığının nedeni Büyük Selçuklular ile olan iktidar mücadeleleri olsa gerektir. Büyük ihtimalle Kutalmışoğulları, ölümüne kadar Alparslan tarafından gözaltında tutulmuşlardır. Bunlardan Alparslan'ın iktidarı döneminde pek bahsedilmemesi bu görüşümüzün en sağlam delilidir. Ayrıca bunlara bağlı olan Yabgulular 1070 yılında Atsız ve diğer Oğuz beyleri liderliğinde Filistin'i fethedip bir Türkmen devleti kurarken, başlarına geçecek bu aileden birini bulamamışlardır. Bu Türkmen beylerinden biri olan Şöklî, ancak 1074 yılında Melikşah'a itaatini bildiren Atsız'a karşı harekete geçerken Kutalmışoğulları'ndan birini yanına çekebilmiştir.⁶⁸

Süleymanşah ve kardeşlerinin Anadolu'da tarih sahnesine çıkmaları ve yapılan fetihlerin öncüsü haline gelmeleri 1072 yılında Alparslan'ın ölümünden sonra olmuştur. Melikşah'ın tahta

⁶³ Sibt, *Miratü'z-zamân fi tarihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 128.

⁶⁴ Sibt, *Miratü'z-zamân fi tarihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 128.

⁶⁵ Sibt, *Miratü'z-zamân fi tarihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 128-129; Özgüdenli, *Selçuklular*, 137-139.

⁶⁶ Sibt, *Miratü'z-zamân fi tarihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 128-129.

⁶⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-târih*, C. 8, 234; Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971), 45-46.

⁶⁸ Sibt, *Miratü'z-zamân fi tarihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 201; Turan, *Türkiye*, 46-47.

oturur oturmaz karşılaştığı hanedan içi isyan hareketlerini bastırmak için Anadolu'da bulunan büyük Selçuklu komutanı Artuk Bey'i çağırmasıyla Kutalmışoğulları rahatlamışlar ve Türkmenleri de yanlarına alarak harekete geçmişlerdir. Selçukluların Malatya, Sivas, Kayseri, Konya ve Aksaray bölgesini fethettikten sonra Süleymanşah'a verdiği veya fetih hakkı olarak kendisine bıraktığına dair rivayetler vardır.⁶⁹

Süleymanşah'ın 1073-1075 yılları arasındaki doğu-batı arasında gidiş gelişleri Urfa-Diyarbakır civarında halkıyla birlikte sıkıntılı bir hayat yaşadığını göstermektedir. İbn Bîbî, Süleymanşah'ın 1074 yılında Selçukluların otoritesini tanıyarak Anadolu'nun hükümdarı olduğunu belirtir.⁷⁰ Türkmen Emiri Şökli, hanedandan olmadığı için Selçuklulara karşı meşruiyet sorunu yaşamış ve halktan gerekli desteği alamamıştır. Bunun üzerine Yabgulular olarak nitelendirilen Türkmenlerden destek almak için Kutalmışoğullarını Suriye'ye davet etmiş, şayet gelirlerse kendilerini Fatımîlerin de destekleyeceğini eklemiştir. Bu dönemde Fatımîler Atsız komutasındaki Selçuklu birlikleri karşısında çok zor duruma düşmüşlerdir. Mısır içlerine kadar ilerleyen Atsız, Kahire önlerine gelerek şehri kuşatmıştır.⁷¹ Fatımîler bu süreçte Büyük Selçuklular ile Anadolu Selçukluları arasındaki rekabetten faydalanmak istemişlerdir. Şökli, Kutalmışoğluna yazdığı davet mektubunda bu durumu şöyle dile getirmiştir: “*Sen Selçuklulardan olup sultan ailesindensin. Bu nedenle biz, sana tâbi olup hizmetinde olursak seninle şeref duyar öğünürüz; Hâlbuki Atsız sultan ailesinden değildir, bu nedenle biz ona tabi olup itaat ve hizmet etmeye razı olamayız... Eğer Atsız'ı yenilgiye uğratıp Suriye'den uzaklaştırırsak kesinlikle Mısır halifesinden bize yardım ve para gelir.*”⁷²

Bu hazırlıkları Kudüs'ten dikkatle izleyen Atsız, Şökli ve Kutalmışoğulları müttefik kuvvetlerine karşı Melikşah'dan aldığı 3000 kişilik destekle beraber harekete geçerek 1075 yılında Taberiyye'de yapılan savaşta Şökli'yi öldürüp Kutalmışoğullarını esir aldı.⁷³ Kardeşlerinin ve akrabalarının esir alındığını öğrenen Süleymanşah hızla Şam ve Filistin bölgesine hareket etti. Halep'i bir süre kuşattıktan sonra Selçuklularla çatışmaya girmek istemediği için Humus'un güneyindeki Selemiyye bölgesine giderek karargâhını kurdu. Buradan Atsız'a bir mektup göndererek akrabalarının serbest bırakılmasını istedi. Atsız durumu Melikşah'a bildirdiğini ondan gelecek cevaba göre hareket edeceğini belirtti. Bu cevaptan kısa süre sonra esirleri Melikşah'a gönderdi. Bunun üzerine Süleymanşah, başta Antakya olmak üzere bölgede bir süre ganimet seferleri düzenledikten sonra hızlı bir şekilde İznik'e dönerek hâkim olduğu Batı Anadolu bölgesinde idaresini güçlendirmeye yöneldi.⁷⁴

Süleymanşah'ın hemen yanı başında çok güçlenmesinden rahatsızlık duyan Bizans İmparatoru VII. Mihael dindaşlarından yardım alamayınca Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'dan yardım istedi. 1076 yılında bunu sağlamak için yüklü miktarda altın gönderdi. Bunun üzerine Süleymanşah'ın Anadolu ve Suriye'deki faaliyetlerinden rahatsız olan Melikşah 1078 yılında beylerinden Emir Porsuk'u kalabalık bir orduyla Anadolu'ya gönderdi. Yapılan

⁶⁹ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, 49; Turan, *Türkiye*, 47.

⁷⁰ İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed b. Ali b. Cafer Rugadî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-umûri'l-Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 12.

⁷¹ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fî't-târih*, C. 8, 285-286.

⁷² Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihî'l-a'yân'da Selçuklular*, 201.

⁷³ Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihî'l-a'yân'da Selçuklular*, 201-202.

⁷⁴ Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihî'l-a'yân'da Selçuklular*, 205; Üremiş, Ali, *Anadolu Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası* (Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2005), 33-34.

savaşta Süleymanşah'ın kardeşi Mansur öldürüldü, kalan Türkmenler de Süleymanşah'ın yanına döndüler. Bunları takip eden Emir Porsuk üç ay İznik'i kuşattıysa da Bizans'ın da yardımıyla ele geçiremeden geri dönmek zorunda kaldı.⁷⁵ 1078-1080 yılı arasındaki bu olaylardan güçlenerek çıkan Süleymanşah, desteklediği Botaneiates ve Melissenos'un Bizans tahtına çıkmasını destekleyerek gücünü iyice pekiştirdi. 1080 yılında Marmara sahillerinden Kilikya'ya ya kadar otoritesini yaydığı gibi 1081 yılında Bizans ile yaptığı antlaşma ile Drakon Çayı'nı aralarında sınır yaptı. Böylece Kocaeli Yarımadası dışında tüm Anadolu'da hâkimiyetini Bizans'a tasdik ettirmiş oldu.⁷⁶

Daha önce de söylediğimiz gibi Melikşah, cihan hâkimiyetini sağlamak ve Kutalmışoğullarını itaat altına almak üzere Porsuk'u Anadolu'ya göndermişti. Bu sırada önemli bazı şehirleri fetheden Porsuk geri çekilirken buraları Süleymanşah'a vermiş ve onu büyük Selçuklu Sultanı adına Anadolu Meliki yapmıştır.⁷⁷ Fatımîler ve Batınîler Melikşah ile Süleymanşah'ın arasını açmak için büyük gayret göstermişlerdir. Çünkü Melikşah'ın en temel amacı ilk fırsatta Mısır'ı ele geçirerek İslam dünyasını Şîî tehdidinden kurtarmaktı.⁷⁸

Süleymanşah 1081 yılında Bizans ile yaptığı antlaşma sonrasında Sultan unvanını kullanmaya başlamıştır. Fakat bu unvanı kullanmak için Büyük Selçuklu hükümdarından izin alması gerekiyordu. Bağdat halifesi ona sancak ve hâkimiyet alametleri göndererek sultan unvanı verdi ve Büyük Selçuklu sultanı Melikşah buna istemese de ses çıkarmadı. Sünnî halifenin bu tutumu, büyük oranda Süleymanşah'ın Fatimî halifesinin manevi otoritesine girmesi endişesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu dönemde Büyük Selçuklular karşısında çok sıkışan Fatımîler, Selçuklu hanedanından bir devletin desteğini sağlamak için her yolu denemiştir. Bu büyük tehdidi tam zamanında hisseden Abbasî halifesinin devreye girmesiyle Melikşah, Süleymanşah'a karşı harekete geçmekten vazgeçmiş ve Anadolu şehirlerinin onun kontrolünde kalmasını onaylamıştır.⁷⁹ Batıdaki sınırlarını tamamen garantiye alan Süleymanşah tekrar doğuya hareket etmiştir. Süleymanşah'ın doğuya hareket etmesinde en önemli destekçisi olan Türkmenler ile arasına başkalarının girmesini istememesi, Suriye bölgesini doğal sınırları içinde sayması ile ailesinden bazılarının Melikşah yanında esir olması etkili olmuştur. Bazıları Bizans'ın bilinçli olarak Süleymanşah ile antlaşma yapıp hatta bölgedeki fetihlerini kolaylaştırarak onu doğuya yönelttiğini de iddia ederler.⁸⁰

1081 yılında Bizans ile antlaşma yapar yapmaz Süleymanşah kendi hedefleri için büyük tehlike oluşturan Ermeni Filaretos'un üzerine yürüdü. 1082 yılında Tarsus bölgesini fethettikten sonra Trablus Şîî kadısına burada bir kadı ve hatip görevlendirmesi için mektup yolladı.⁸¹ Sünnî halife yerine Fatımîler'den dinî görevliler istemesi, Abbasîlere dayanan Büyük Selçuklulara karşı onları denge unsuru olarak gördüğünü ispatlamaktadır. Burada Müslüman olduğunu söyleyen Ermeni Filaretos meselesini gündeme getirdiği aşikârdır. Sünnî Halife Muktedî'nin Filaretos'u desteklemesi hatta Melikşah'ın da buna sessiz kalması Süleymanşah'ı çok

⁷⁵ Üremiş, *Anadolu Selçukluları*, 34-35.

⁷⁶ İbn Bîbî, *El- Evâmîrü'l- Alâ'îyye fî'l-umûri'l-Alâ'îyye*, 13; Üremiş, *Anadolu Selçukluları*, 35-36.

⁷⁷ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, çev. Erdoğan Mercil (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977), 21; Turan, *Türkiye*, 57.

⁷⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 21.

⁷⁹ Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 241; Turan, *Türkiye*, 63-64.

⁸⁰ Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 204-205; Üremiş, *Anadolu Selçukluları*, 36-37.

⁸¹ Sibt, *Miratü'z-zamân fî tarihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 249,

gücendirmiş ve Fatımîler ile temasa geçmeye zorlamıştır. 1083 yılında Süleymanşah, Adana, Misis, Anazarba bölgesini ele geçirerek Kilikya'nın önemli bir bölümünü fethetmiştir. Böylece Ermeni Filaretos'un kurmuş olduğu devletin Toroslar'dan Urfa'ya kadar olan bölümüne kontrolü altına almış ve onu Antakya civarına hapsedmiştir.⁸²

Süleymanşah kendisinin Anadolu hâkimiyeti ve Asya bağlantısı için en önemli engel olarak gördüğü Filaretos'u tamamen ortadan kaldırmak için 1084 yılında harekete geçmiştir. Emirlerini çeşitli yönlerde seferber ettikten sonra bizzat ordusunun başında Antakya üzerine yürümüştür. Bunu öğrenen Filaretos, Abbasî Halifesine giderek Müslüman olduğunu belirtmiş ve Melikşah'dan ele geçirdiği yerlerin kendisine bırakılmasını istemiştir. İlâveten her yıl belli bir vergi ödemeyi de taahhüt etmiştir. Fakat o daha Antakya'ya dönmeden yerine geçen oğlu Anadolu Selçuklu birliklerini bölgeye davet etmiş ve Süleymanşah da hızlı bir hareketle Asi Nehri'ni geçerek Antakya önlerine gelmiştir. Halkın bir bölümü direniş göstermişse de bu uzun sürmemiş ve şehir 12 Ocak 1085'te Anadolu Selçuklularının eline geçmiştir. Antakya yakınlarındaki yerlerin ele geçirilmesiyle devletin doğu sınırları Halep'e kadar uzanmıştır.⁸³

Süleymanşah, Antakya ve civarını ele geçirince Musul ve Halep Emiri aynı zamanda Melikşah'ın halasının kocası olan Müslim b. Kureyş ile karşı karşıya geldi. Müslim, Peygamberimizin soyundan gelmesini ve Büyük Selçukluların eniştesi olmasını kendi lehinde kullandı ve başta Filaretos olmak üzere bölgedeki Hristiyan yöneticilerden vergi almaya başladı. Antakya ve civarını Süleymanşah ele geçirince bu vergiyi ondan da istedi. Doğal olarak Süleymanşah, kendisinin Müslüman olduğunu ve böyle bir vergiyle mükellef olmadığını söyleyerek ödemeyi reddetti. Bunun üzerine Müslim b. Kureyş, vergiyi ödememesinin Melikşah'a itaatsizlik manasına geleceğini söyleyerek onu tehdit etti. Süleymanşah, Melikşah ile bir meselesinin olmadığını ama böyle bir vergiyi ödemeyeceğini söyleyince Müslim, Antakya'yı yağma ettirdi. Süleymanşah da mislini Halep'e yapmaya başladı fakat halkın şikâyeti üzerine bundan vazgeçti.⁸⁴

Bu olaylar üzerine bölgedeki hâkimiyetini kaybetmek istemeyen Musul ve Halep Emiri Müslim b. Kureyş, Türkmen Emiri Çubuk ile güçlerini birleştirerek Tutuş'un gelmesini beklemeden Süleymanşah'a karşı harekete geçti. Bütün bağlantılarını Süleymanşah'ı ortadan kaldırmak için kullanmaya başladı. Süleymanşah, çatışmanın nelere mal olabileceğini tahmin ettiği için barış teklifinde bulunduysa da başarılı olamadı. 20 Haziran 1085 tarihinde Antakya ile Halep arasında Amik Ovasındaki Kurzahil mevkiinde iki ordu karşı karşıya geldi. Şiddetli bir çatışmadan sonra Çubuk Bey'in de taraf değiştirmesiyle Süleymanşah galip geldi. Kaçan Müslim b. Kureyş yakalanarak öldürüldü. Halep yaklaşık bir ay kuşatıldıysa da ele geçirilemedi.⁸⁵

Süleymanşah'ın Büyük Selçukluların tabisi ve eniştesi olan Müslim b. Kureyş'e yaptıklarının yanı sıra Halep'i kuşatması Selçuklular'da büyük kızgınlığa neden oldu. Bu arada Halep'te Müslim'in yerine geçen vekili Şerif Huteytî ve Salim b. Malik, Melikşah'a mektup yazarak Büyük Selçuklular ile Anadolu Selçuklularını birbiriyle çatıştırıp görevlerinde kalmak

⁸² İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-târih*, C. 8, 312; Üremiş, *Anadolu Selçukluları*, 39-40.

⁸³ Sibt, *Miratü'z-zamân fi't-târihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 261-262; Üremiş, Ali, *Anadolu Selçukluları*, 42-43.

⁸⁴ Sibt, *Miratü'z-zamân fi't-târihi'l-a'yân'da Selçuklular*, 269; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-târih*, C. 8, 312; Üremiş, Ali, *Anadolu Selçukluları*, 44-46.

⁸⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-târih*, C. 8, 313; Üremiş, *Anadolu Selçukluları*, 46-47.

için bütün yolları deniyorlardı. Mektuplarında Melikşah'dan ya kendisinin Halep'e gelmesini veya Süleymanşah'ı bölgeden uzaklaştıracak bir yardımcı kuvvet göndermesini istiyorlardı. Melikşah'ın gelmesi uzayınca kardeşi Tutuş'un çağırılması hususunda anlaşılar.⁸⁶

Şerif Huteytî'nin yazdığı mektup üzerine Tutuş, Dimaşk'tan Halep'e doğru hareket etti. Suriye Selçuklu Meliki'nin kendisine karşı harekete geçtiğini öğrenen Süleymanşah, seher vakti dağınık ve hazırlıksız şekilde Tutuş'un yakınına vardı. Kuzen olan iki Selçuklu hanedan üyesi 5 Haziran 1086 tarihinde Halep'e yaklaşık 3 kilometre mesafedeki Ayn Semem mevkiinde karşılaştılar. Çatışmalar şiddetli şekilde sürerken Süleymanşah'ın yanındaki Çubuk Bey ve bir kısım Türkmenlerin Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın gazabından çekinerek taraf değiştirmeleriyle savaş Anadolu Selçukluları aleyhine döndü. Tutuş'un tarafında savaşan Artukluların atası Artuk Bey'in büyük kahramanlıkları görüldü. Süleymanşah maneviyatı bozulan ordusunu yeniden toparlamak için var gücüyle mücadele ettiyse de başaramadı. Çarpışmalar sırasında yüzüne bir ok isabet ederek ölüp atından düştü. Tutuş savaş meydanında dolaşırken cesetler arasında bulunan kuzeni Süleymanşah'ı ayaklarından tanıdı. Cesedin başına geldi ve gözyaşlarını tutamamaya şunları söyledi: *"Biz sizlere zulmettik, yanımızdan uzaklaştırdık. Şimdi de öldürüyoruz."*⁸⁷

Süleymanşah, Türklerin kaderini değiştiren kişi olmuştur. İran, Irak ve Suriye bölgesinde zorluklarla yaşayan bu milleti İznik'i ele geçirerek Anadolu'nun en batısına yönlendirerek Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmıştır. Bizanslılar ve Büyük Selçuklular karşısında Türkmenleri birleştirerek İran ve Arap devletleri dışında Türklerin de var olduğunu göstermiştir. Büyük Selçuklular tarafından hilafete yaranmak için dışlanan ve göçe zorlanan Türkmenleri çevresinde toplayarak Anadolu'da bir devlet kurmuştur. Gazian-ı Rum'un önderi olan bu büyük hükümdar, Anadolu fatihi ve gazisi unvanını sonuna kadar hak etmiştir. Merkezine çok uzak topraklarda vefat etmesine rağmen öldüğü zaman aşağı yukarı günümüz topraklarına yakın toprakları vatan olarak bırakmıştır. Tutuş ile Süleymanşah arasındaki savaşı engellemek için bölgeye gelen Melikşah bölgede bir süre dolaşıp toprakları yeni yöneticilerine dağıttıktan sonra Süleymanşah'ın Antakya'da bulunan karısı ve çocuklarını da yanına alarak 1087 yılında Bağdat'a dönmüştür.⁸⁸

SONUÇ

Selçuk Bey ve maiyetinin Müslüman olması muhtemelen Karahanlılar'dan 200 bin çadır Türk'ün Müslüman olmasıyla aynı dönemde belki de biraz önce gerçekleşmiştir. Selçuklular, Müslüman oldukları ilk andan itibaren sürekli batıya doğru ilerlemişlerdir. Bu, Selçuk Bey'in ilk olarak yaşadığı toprakları terk edip Cend şehrine gelmesi ile genlerine kazınmıştır. Anadolu kapılarını Türklere açan olay 1071 yılında Bizans'ın büyük bir yenilgiye uğratıldığı Malazgirt Zaferi olabilir ama Türklerin zihnine Anadolu sevdasını düşüren olay 1016-1021 yıllarında Çağrı Bey'in komutasında gerçekleşen Anadolu keşif seferidir. Yaklaşık 3000 atlı ile çıkan bu sefer, bizzat Selçuk Bey tarafından yetiştirilen Çağrı Bey'in zihnine Anadolu sevdasını düşürdüğü gibi; dönüşünde anlattıkları ve bu seferden kazandığı ganimetler diğer Selçukluların

⁸⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi'l-Haleb (Biyografilerle Selçuklu Tarihi)*, Çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 124-125; Azimî, *Azimî Tarihi*, Çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 29.

⁸⁷ Üremiş, *Anadolu Selçukluları*, 49.

⁸⁸ Üremiş, *Anadolu Selçukluları*, 56.

zihnine de bu sevdayı düşürmüş olmalıdır. Böylece bilinenin aksine Türklerin Anadolu'ya yeni bir vatan arama amacıyla gelişi 1071 yılından en az 50 yıl daha geriye gitmiş olmaktadır.

Çağrı Bey'in bu keşif seferine çıkışının hikâyesi de oldukça ilginçtir. Yaklaşık 1015 yılında Tuğrul ve Çağrı Bey, bulundukları bölgede sıkışınca daha doğuya giderek Doğu Karahanlı sahasında Buğra Han'ın hizmetine girmek zorunda kaldılar. Buğra Han önce Tuğrul Bey'i yakalayıp hapsedtiyse de esirler karşılığında serbest bırakmak zorunda kaldı. Bu olaydan sonra Tuğrul ve Çağrı Bey tekrar Maverâünnehir bölgesine dönüp Semerkand civarına geldiler. Bu dönemde Karahanlı Ali Tigin ile yaptığı ittifakla Arslan Yabgu, Selçuklu ailesi içinde de çok önemli bir güç haline geldi. Böylece iki aile arasındaki kırılma açıkça ortaya çıktı ve 1016 yılında Çağrı Bey ve Tuğrul Bey bir durum değerlendirmesi yaptılar. Bu değerlendirme sonucunda, Gazneliler, Karahanlılar ve kendi amcaları karşısında varoluş mücadelesi veren ve çok sıkışan Selçuklular'dan Tuğrul Bey gözden uzak çöllere çekilirken; Çağrı Bey'in batıya gitmesine karar verildi. Bazı kaynaklara göre Selçuklu Prensi Çağrı Bey yanındaki yaklaşık 3000 atlı ile 1016-1021 yılları arasında Anadolu'ya kadar uzanan seferi düzenledi.

Doğu Anadolu'ya düzenlediği bu seferden çok olumlu düşünceler ve önemli miktarda ganimetlerle tekrar Türkistan'a döndü ve durumu başta kardeşi Tuğrul Bey olmak üzere hanedanın diğer üyelerine bütün teferruatıyla anlattı. Bu ilk keşif seferi Selçukluların zihnine Anadolu sevdası düşürmesi açısından çok önemlidir. Dandanakan Zaferi'ne kadar gelişen başarıların ardında 1016-1021 yılları arasında gerçekleşen bu keşif seferinden elde edilen maddi ve manevi kazancın büyük desteği olmuştur. Tabiri caizse Selçuklu Devleti'ni, Anadolu sermayesi kurmuştur. Sonraki süreçte Tuğrul Bey, Selçuklular için birinci figür haline gelmiş ve onun siyasetini Abbasîler yönlendirmiştir. Olayların gelişiminden anlaşıldığı kadarıyla Çağrı Bey kardeşinin gölgesinde kalmış ve Tuğrul Bey'in düşüncesinde Anadolu'ya gitmek olmamıştır.

Selçukluların Anadolu'ya gelmesi Türk, İslam ve Dünya tarihinde önemli gelişmelere neden olmuştur. Anadolu'nun ellerinden çıkmasıyla Avrupalılar Haçlı Seferlerine girerek günümüzde dahi devam eden bir mücadeleyi başlatmıştır. Haçlı Seferlerine karşı en önemli savunma hattı Anadolu olmuştur. Türkler bu süreçte Anadolu'yu canlarıyla, kanlarıyla ve inançlarıyla vatanlaştırmışlardır. Haçlıları savuşturan Anadolu Selçuklularının devamı olan Osmanlılar, açık denizlere açılarak gelmiş geçmiş en önemli devletlerden birisini kurmuştur. Viyana önlerine kadar gidip Balkanların bir bölümünü İslamlaştırmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, çev.. Erdoğan Merçil, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.

Aksarâyî, Kerimüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Azimî, *Azimî Tarihi*, çev. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Tarih-i Beyhakî*, çev. Necati Lügal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

- Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî*, çev. Erkan Göksu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Hüseyinî, Şadrüddin Ebu'l-Hasan, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, çev. Necati Lügal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- İbn Fadlân, *İbn Fadlân Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed b. Ali b.Cafer Rugadî, *El- Evâmirü'l- Alâ'iyye fî'l-umûri'l- Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî Tarihi'l Haleb (Biyografilerle Selçuklu Tarihi)*, çev. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *El-muntazam fî târihi'l-ümem'de Selçuklular*, çev. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- İbnü'l-Cevzî, Sibt, *Miratü'z-zaman fî târihi'l-a'yân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed Ebu'l-Fida, *El-Kâmil fî't-târih*, çev. Heyet, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2016.
- İsfahânî, İmadeddin El-Kâtip, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Mîrhând, Muhammed b. Havendşah, *Ravzatü's-safa'da Selçuklular*, çev. Erkan Göksu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Narşahî, Ebubekir Muhammed B. Cafer, *Tarih-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular*, C. I, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1980.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayı-namesi (92-136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Üremiş, Ali, *Anadolu Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2005.